

Altertavlerne fra Skjern Kirke ved Nørreå

Om altertavler, våbenskjolde og hovedgårde

Af Jens Velle

Martin Borch og »Skjern Slot«

I 1927 afleverede arkitekt Martin Borch (1852-1937) til Nationalmuseet, dels et manuskript med titlen *Gammelskjern*, dels en lille række skitser og akvareller med motiver af Skjern Kirke og dennes inventar. Den nu 75-årige arkitekt var ved at rydde op i sine gamle papirer, og han benyttede lejligheden til at skrive om det voldsted, som lå i engen kort syd for barndomshjemmet Skjern Hovedgård ved Nørreå mellem Viborg og Randers (fig. 1).¹ Denne var blevet købt af hans far Frederik Borch i 1839, og den opvakte dreng fik hurtigt interesse for stedets mærkværdige historie. Faderen døde i 1868, men moderen boede på gården til hun døde i 1886. I 1869 indledte Martin efter afsluttet tømreruddannelse studier på akademiets arkitektskole i København med afgang i 1877.² Ferierne blev åbenbart ofte benyttet til besøg hos moderen hjemme på gården. Dette fremgår af de dateringer, som han samvittighedsfuldt forsynede de små illustrationer med. Især har han koncentreret sig om en middelalderlig altertavle, som var ophængt i kirken. Den blev betegnet *Gamle Altertavle*, for at man kunne skelne den fra den også middelalderlige tavle på alterbordet. Tegningerne fra ungdomsårene har vel ligget fremme, da han i 1927 færdiggjorde sit manuskript, og hen mod slutningen bliver han inspireret til et lille indskud: »Jeg skal lige nævne, at Folk paa Egnen gisnede, at den Borg, som findes? (eller

1. Voldstedet er blevet undersøgt arkæologisk under sommerkampagner 2000-04 og 2006 ved Afdeling for Middelalder- og Renæssancearkæologi, Aarhus Universitet. Undersøgelserne er publiceret ved Kock og Kristiansen 2010. Der er redegjort for de komplicerede ejerforhold i en opfølgende artikel ved Bøgh og Rasmussen 2010.

2. Villadsen 1979, s. 356-357; *Den jyske Slægt Borch* 1940, s. 251-326.

fandtes) malet paa Kirkens gamle Altertavle, skulle forestille Gammel-skjern!«. I en anden anledning udtrykker han sig meget mere sikker om den oprindelige placering. Efter omtale af faderens udgravninger på voldstedet i 1843 fortsætter han: »Den nordre Fløj har været Kirke, hvilket siden er stadfæstet af den paa Skjern Kirkes Sidevæg i Koret hængende Altertavle, i hvis ene Hjørne en Herregaardsbygning er afbildet, der naturligvis er Skjern Slot». ³ – Motivet har åbenbart haft Borchs særlige interesse, for den 12. juli 1876 lavede han en lille akvarel i naturlig størrelse med blytangivelser af motivets farver. Den kom til Nationalmuseet sammen med manuskriptet. Borch lavede to udgaver af motivet. Den anden – udaterede udgave – blev efter hans død i 1937 af sønnen overladt Nationalmuseet (fig. 2). ⁴

Den lille akvarel har åbenbart opnået en vis interesse, da Borch og efter ham mange andre mente, at der her forelå en samtidig illustration

Fig. 1. Kort med placeringer af de to kirker, som spiller hovedrollen i historien om »den gamle altertavle« fra Skjern. Skjern Kirke er beliggende ved Nørreå, som forbandt de middelalderlige købstæder Viborg og Randers. Tirsrup Kirke er beliggende sydligt på Djursland. Tæt ved de to kirker lå hovedgårdene »Skjern Slot« og Bjørnholm.

Fig. 2. »Slottet« på Den gamle altertavle fra ca. 1475. Tegning af Martin Borch. Det drejer sig om en udateret kopiversion af den tegning, han udarbejdede 12. juli 1876. Tegningen blev 1937 skænket til Nationalmuseet af Martin Borchs søn Johannes Borch. Tegningens højde er 15 cm.

3. Citatet er også bragt i *Den jyske Slægt Borch* 1940, s. 38.

4. Martin Borch har åbenbart ikke nærmere beskrevet altertavlen. Her havde en redøgørelse for de nu meget fragmenterede motiver på sidefløjene været velkommen.

Fig. 3. Den gamle altertavle fra ca. 1475, som den nu ses udstillet på Viborg Stiftsmuseum. Midtskabets højde er 139 cm. Foto: JV 2010.

Fig. 4. Altertavlen i Skjern Kirke fra ca. 1525. Den oprindelige staffering blev fjernet under en hårdhændet restaurering i 1876. De oprindelige tekster blev erstattet med de nu helt misvisende. Midtskabets højde er 206 cm. Foto: JV 2010.

af det middelalderlige *Skjern Slot*. Og med den begrundelse er den af og til blevet bragt som illustration i den lokalpografiske litteratur.⁵ Ved nærmere analyse af tavlen kan der stilles begrundet mistanke til denne opfattelse.

Den gamle altertavle – og den nye

Den tavle, som Borch omtalte i 1927, opbevares i dag på Stiftsmuseet i Viborg, hvor den blev indført i protokollen i 1945 med nummeret 6831D.⁶ Den var dog allerede ankommet til museet i 1891, hvilket fremgår af afslutningen af en længere række breve vedrørende Skjern Kirke, som opbevares på Nationalmuseet. Det drejer sig om en fløjaltertavle, bestående af midterskab med skårne figurer suppleret med to sidefløje, forsynet med maleriet (fig. 3). Tavlens historie hænger nøje sammen med den anden tavle, som i dag er placeret på kirkens alter. Det drejer også her om en trefløjet tavle med skårne figurer i midterskabet, mens sidefløjene i dette tilfælde er forsynet med skårne figurer (fig. 4). Af stilistiske grunde er de to tavler dateret til henholdsvis ca. 1475 og ca. 1525.⁷

Begge tavler har i flere hundrede år været placeret i kirken. I det omfattende værk *Den Danske Atlas* finder vi i bind 4 fra 1768 en første omtale af tavlerne⁸: »Ved syndre Siden af den rette Altertavle, staaer en mindre, men begge med udskaarne Helgen-Billeder, begge forfaldne og deres Maling og Forgylting mesten afsledt, saa man snart ikke kan kiende, hvad Historier derpaa skal forestilles, dog har man af Under-skrifterne kunnet læse saa meget; S. Nicolaus ora pro nobis. S. Catharina de Senis &c orate pro nobis, hvoraf nogle vil slutte, at Kirken har været indviet St. Nicolav og nogle flere Helgener til Ære«. Det drejer sig her om tavlen, som stadig er placeret på kirkens alter. Den anden tavle spiller åbenbart ikke den store rolle, og det er også tilfældet, da kirken beskrives den 1. september 1809 af pastor C.W. Lund i sin indberetning til Oldsagskommissionen. Her omtales blot den nye tavle: » ... i *Schiern*

5. Bøgh 2002, s. 17; *Den jydsk Slægt Borch* 1940, s. 39; Kock 2003, s. 24; Poulsen 1955, s. 12.

6. Dette år indførte man på museet en lang række genstande, som aldrig tidligere havde fået et registreringsnummer.

7. Plathe og Bruun 2010, s. 894-899 daterer tavlerne til 1475-1500 og o. 1520. Dateringerne kan vel ved nøjere studier – eventuelt ved hjælp af dendrokronologi – præciseres.

8. Pontoppidan 1768, s. 662.

Kirke er en *catholsk* Altertavle, hvorpaa findes adskiellige Helgen-Bil-
leder udhugne, men Skriften under disse er affalden ved Tidens Ælde«. ⁹
Og derefter følger en kort, ikke fyldestgørende redegørelse for tavlens
figurer.

I 1871 lavede den unge arkitektstuderende Borch under et besøg hos
moderen opmålinger af kirken – både plan, snit og opstalter – og det
fremgår nu, at den gamle altertavle hænger på korets nordvæg (fig. 5).
Disse tegninger afleveredes til Nationalmuseet i 1874. Der har åbenbart
på den tid været flere, der havde interesse i kirken og dens middelalder-
lige inventar. Den 2. februar 1874 retter »Det kongelige Museum for de
nordisk Oldsager« i København¹⁰ en henvendelse til provst Taffe i Langå
vedrørende et metalkrucifiks i Skjern Kirke, som man var interesseret i
at erhverve.¹¹ Taffe svarer 27. februar, at menigheden sikkert ikke er vil-
lig til at afhænde det. Og nu benytter provsten anledningen til at gøre
opmærksom på den gamle altertavle. Han havde henvendt sig til billed-
skærer Fjeldskov i København, som efter en besigtigelse i kirken mente,
at han kunne udføre arbejdet for ca. 180 kroner, og nu spørger provsten,
om det er i orden at påbegynde arbejdet. Der kommer åbenbart ikke svar
fra museet, og Taffe skriver 14. juli til museet, at der er sket en udvikling
i sagen. Kirketiendejerne i Skjern ville nu hellere lade den fungerende
altertavle restaurere og så overlade den gamle til museet. Dertil svarer
museet 18. juli, at det gerne vil modtage tavlen, men det kan ikke love,
at den bliver udstillet. Der går nu næsten et år, og af Taffes brev af 8. juni
1875 til museet fremgår det, at der i mellemtiden er sket en ny udvikling
i sagen. Kirkeværgen har overgivet den nye altertavle til en uøvet lands-
bymaler, som skulle restaurere den. Den 19. juni svarer museet, men
reagerer ikke på oplysningen om den påbegyndte restaurering af den
nye tavle, men benytter lejligheden til at gøre opmærksom på, at museet
først kan tage stilling til modtagelse af den gamle tavle, når en nærmere
besigtigelse er foretaget. Den 19. august svarer Taffe, at landsbyhånd-
værkeren, maler Laurberg i Aalum, allerede var i gang med arbejdet.
Skjernsagen er jo ret kompliceret, da den foruden spørgsmålet om over-
dragelse af en udtjent tavle til et museum jo er kommet til at dreje sig om
en ulovlig restaurering. I en skrivelse af 14. februar 1876 fra Ministeriet

9. Adamsen og Jensen (red.) 1995, s. 222-223.

10. Først i 1892 blev navnet *Nationalmuseum* indført.

11. Krucifikset er et fint forgyldt metalkrucifiks.

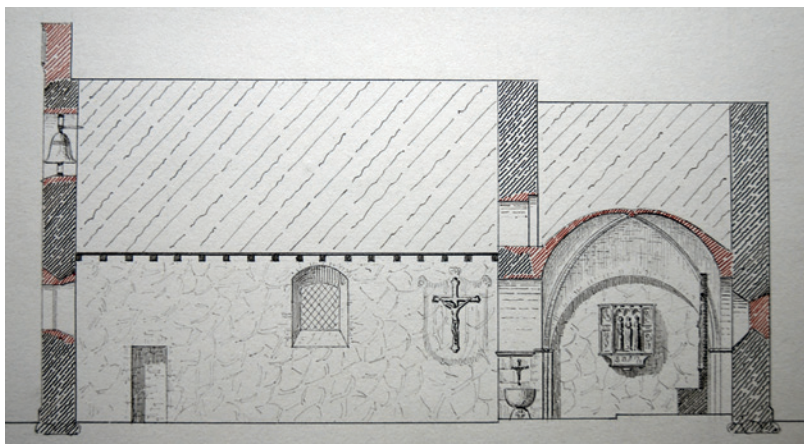

Fig. 5. Længdesnit af Skjern Kirke opmålt af Martin Borch 1871. På korets nordvæg hænger Den gamle altertavle. Den nye tavle ses i snit anbragt på alterbordet. Borch har med rød farve angivet de dele af bygningen, som var udført i tegl. Nationalmuseet.

Fig. 6. Julius Magnus-Petersens tegning fra 2. september 1891 af Den gamle altertavle. Siden er betydelige partier af sidefløjenes farver skallet af. Nationalmuseet.

for Kirke- og Undervisningsvæsenet til museet fremgår det, at også denne statsinstitution er indblandet i det spegede forløb. Afslutningen på sagen med restaureringen af den nye tavle kan ses på bagsiden af predellaen, hvor der med et varmt tyndt jern i træet er ridset: »Bonet og forgyldt, rensed og repareret af I. C. Laurbjerg, Aalum den 12. april 1876«. Resultatet af rensningen var det beklagelige, at tavlens middelalderlige farvelag forsvandt uden nærmere dokumentation.

Det ser ud til, at sagen om den gamle altertavle nu helt er gået i glemmebogen. Der er langt fra København til den lille bebyggelse i Jylland. I 1887 blev kirken udsat for en hårdhændet restaurering med en næsten fuldstændig omsætning af bygningens gamle kvaderstensmurværk som resultat.¹² Det er vel nok i den forbindelse, at den gamle altertavle blev flyttet til den nærvæd liggende fattiggård. Her så Nationalmuseets jyske meddeler Jacob Vilken Nissen-Ramten den under et besøg, hvor han skulle undersøge områdets runesten. I beretningen fra 16.10. 1889 nævnes, at »Denne Altertavle, som nu staar i et Kammer i Fattighuset, maa jeg lade afhente uden Vederlag til Kirkeejerne og tilstille Directionen. Altertavlens Fløje har baade indvendig og udvendig Spor af bibelske Billeder med overmaade tyk Forgyldning og Malning«.

Fig. 7. Forfatteren Johannes V. Jensen stående foran Den gamle altertavle på Viborg Stiftsmuseum. Fotografiet er vel optaget i begyndelsen af 1900-tallet. Det er af museet købt 1967 af Erik Paludans antikvariat i København. På Viborg stiftsmuseum.

12. Trap 1962, s. 391.

Den 7. juli 1891 beder Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet Nationalmuseet om en redegørelse for sagen, hvilket fører til, at tavlen nu for første gang bliver grundigt undersøgt. Det blev den kyn-dige og flittige tegner og konservator, siden 1877 med titel af professor, Julius Magnus-Petersen (1827-1917), som ikke blot udfærdigede en rap-port af 8. september 1891 på 2½ side, men også en detaljeret penneteg-ning (fig. 6). Den sidste er dateret 2. september 1891. Den 30. september videresender museet beretning og tegning til ministeriet med den anbe-faling, at tavlen afgives til museet i Viborg.¹³ Og det bliver da også re-sultatet af det langvarige forhandlingsforløb. Den 1. december 1891 ori-enterer museets formand etatsråd G. Bruun, at »Altertavlen bliver afhentet i dag«. – Den kom vel straks på plads i udstillingen i Viborg, hvor den nogle år senere kunne danne baggrund for et portrætfotografi af forfatteren Johannes V. Jensen, som 1893 var blevet student fra Vi-borg Katedralskole (fig. 7). – Først i 1945 blev tavlen som nævnt indført i museets protokol.

Den gamle altertavle og Tirstrup Kirke

Tavlen har nu stået på museet i Viborg i næsten 120 år uden større opmærksomhed. Blot har Borchs lille akvarel af og til været inddra-get som en eksotisk illustration i afhandlinger, hvor Skjern Slot har været emnet. Farverne på tavlen, som den i dag står fremme på Vi-borg Stiftsmuseum, er for en stor dels vedkommende afskallede. Midtskabets tre skårne figurer, Maria flankeret af Skt. Peter og Skt. Paulus, har dog bevaret mange farverester og ikke mindst forgyld-ning. Værst er det gået ud over de to sidefløje, som siden Magnus-Petersen lavede sin tegning i 1891 har lidt yderlig stor skade (fig. 8a-8b). Med tegningen som udgangspunkt kan de fire scener klart tolkes: Til venstre ses Bebudelsen og Kristi Fødsel, til højre De hel-lige tre Konger og Fremstillingen i templet. Især har scenen med Kristi Fødsel lidt under omfattende afskalninger. Men heldigvis var der så mange små fragmenter bevaret øverst til venstre, så det klart kunne påvises, at den akvarel af »slottet«, som Martin Borch havde lavet i 1876, netop skulle placeres her (fig. 8a). Magnus-Petersens tegning hjælper også med til at identificere de fem personer på predel-laen. De forestiller i midten Kristus som Smertensmand, flankeret af

13. Beretning og tegning leveres senere tilbage til museet.

de fire kirkefædre med glories: Ambrosius i bispedragt, Gregor den Store med sin pavelige tiara, Hieronymus med kardinalhat og patriarkalkors og endelig Augustin i bispedragt. Fløjenes bagsider fremtræder næsten uden bevarede farvespor. Blot meget små dele af et vindue kan anes. Som omtalt ovenfor omtalte Nissen-Ramten 1889, at fløjene »har baade indvendig og udvendig Spor af bibelske Billeder«. Bagsiderne kan have haft scener fra Passionen som en fortsættelse af forsidernes barndomshistorie.

For at adskille scenerne på sidefløjene er der midt på hver malet et smalt bånd, som i midten er forsynet med et våbenskjold, omgivet med planteslyng. Begge våbenskjoldene tegnede Martin Borch den 12. juli 1876 (fig. 9). I dag er store dele afskallet, men stadig kan det ses, at det til venstre må dreje sig om våben for familien Krognos med en sort fjederham på gul bund og til højre det karakteristiske våben for familien Rosenkrantz i den tidlige form med en sort-hvid toradsskaktavlet skråbjælke. Denne kombination afslører, at giverne af tavlen må være Otte Nielsen Rosenkrantz (ca. 1395-1477) og hustruen Else Krognos (ca. 1380-1470).¹⁴ Ægteparret var kendt for deres dybtføjte religiøsitet. Før 1458 havde de ladet opføre Maria Magdalene Kirke midt på Djursland,¹⁵ og nogle år senere lod de Tirstup Kirke sydligt på Djursland helt ombygge.¹⁶ Ægteparret boede vel dengang på hovedgården Bjørnholm et par kilometer nordøst for kirken. En nu forsvundet indskrift i kirken, trykt i *Den Danske Atlas* 1768, beretter om byggeriet: »Her har før været endeel Tavler med gammel Maling og forgyldt Munkeskript om de gamle Rosenkrantz, som har boet paa Bjørnholm, nu Høgholm Kaldet. Paa nørre siden i Kirken læses denne Inscription: Anno 1465. er denne Guds Tempel funderet og efter velbyrdig Her Otto Nielson Rosenkrantzes Ansøgning udi Pave Pauli Tid ved 4. Cardinaler given sær Indulgentier til den, som hialp dens Bygning og Prydelse, og er kaldet Hellig tre Kongers Kirke«.¹⁷

14. Det må forekomme mærkeligt, at Rosenkrantzvåbenet er placeret til højre. Når ægtefællers våben vises sammen, plejer mandens at ses til venstre. Et eftersyn af tavlens beslag viser, at fløjene ikke er byttet om. At den valgte placering er oprindelig, fremgår også af den måde de to våben »bøjer« sig mod hinanden som udtryk for *høflighed*, såkaldt *courtoisie*.

15. Barner 1874, s. 150-51.

16. Bertelsen 2003.

17. Pontoppidan 1768, s. 302.

Fig. 8a-b. De to sidefløje fra Den gamle altertavle. En kopi af Martins Borchs tegning af »slottet« er placeret på ret plads i det øverste venstre hjørne af scenen med Kristi Fødsel. Siden Julius Magnus-Petersen lavede sin tegning i 1891, er der sket betydelige nye skader på malerierne. De bevarede fragmenter viser dog stadig, at tavlen må være udført på et af tidens førende værksteder. Foto: JV 2010.

Ved sit ægteskab med Else Krognos, som sikkert fandt sted 1425,¹⁸ erhvervede Otte Nielsen Hvideslægtens gård Bjørnholm. I dag kaldes stedet Høgholm – navngivet 1681 efter den nye ejer baron Iver Juul Høg

18. Barner 1874, s. 21.

(død 1683).¹⁹ Gården ligger ca. tre kilometer nordøst for Tirstup Kirke. De middelalderlige bygninger er for længst nedrevet, og på den 50×50 m store borgbanke står nu en enlænget hovedbygning fra 1888-89, opført i tidens historiserende stil med trappegavl. I 1763 kunne det fortælles, at bygningerne var af bindingsværk, suppleret med, at der her tidligere havde stået en grundmuret bygning forsynet med spir og runddele.²⁰ Efter giftermålet har ægteparret sikkert taget ophold på Bjørnholm, som gennem køb af omliggende ejendomme kom til at udgøre centrum i et meget betydeligt gods kompleks. Det kan derfor ikke undre, at Otte Nielsen også ville sætte sit præg på den nærtliggende Tirstrup Kirke, hvortil han havde patronatsret. Og dette skete, som det er nævnt ovenfor, ved at kirken blev helt nybygget i 1465 som et enkelt langhus afsluttet mod øst med en korpolygon i form af tre sider af en sekskant.²¹ I hvælvene mod øst lige over alteret blev malet våben for ikke blot ægteparret, men som det var vanligt i tiden også for stiftets biskop Jens Iversen Lange, kendt som givener af den store altertavle fra 1470'erne af Bernt Notke i Århus Domkirke (fig. 10). Den hovedrige Otte Nielsen har vel også forsynet sin nye kirke i Tirstrup med en altertavle. Det må have været den, der nu opbevares på Stiftsmuseet i Viborg. At han skulle have givet den til Skjern Kirke må forekomme usandsynligt.

Den lille tegning af et *slot*, som Martin Borch lavede i 1876, og som i litteraturen er omtalt som »Skjern Slot«, bør efter ovenstående redegørelse vel rettere knyttes til Bjørnholm. Der er dog næppe tale om en naturtro gengivelse af Else Krognos og Otte Nielsens bolig, selv om det med meget god vilje kan siges, at der er en vis overensstemmelse med

Fig. 9. Martin Borchs tegning af Den gamle altertavles våbenskjolde: Til venstre for familien Krognos, til højre for Rosenkrantz. Detaljer af større tegning fra 12. 7. 1876.

19. Bach 1946, s. 109.

20. Bach 1946, s. 106.

21. Grundplan vist i Bertelsen 2003.

Fig. 10. Kalkmalede våbenskjolde i hvælvene over alterbordet i Tirstrup Kirke. For neden ses våbenerne for familien Rosenkrantz og Lange. Våbenet øverst for Krognos er anbragt ved siden af kalkmalerens »signatur«. Foto: JV 1997.

den beskrivelse, som blev lavet i 1763: »Grundmuret bygning med Spir og Runddele«.

Otte Nielsens hustru døde i 1470, og en stor flot gravsten blev udfærdiget. I midten står ægteparret med datteren Anna mellem sig. Længs de fire sider er gravskriften på vanlig vis anbragt i en ramme. Oversat fra latin står der: »Her hviler Her Otto Nielsen til Bjørnholm, ridder, og hans elskede hustru fru Else Holgersdatter til Bjørnholm og deres datter jomfru Anna. Lad dem hvile i fred. Amen«. Uden for rammen for neden har den ellers ukendte kunstner signeret og dateret arbejdet: »Johannes priggel (et) cet(era) 1470«. Syv år efter er Ottos dødsår, 1477, tilføjet til venstre uden for rammen: »ano.dni.m.cccc.lxxvii. starff.her.otto«. ²² Rammeteksten understreger begge ægtefællers tilknytning til Bjørnholm. Mærkeligt nok blev de ikke begravet i sognekirken, men i gråbrødrekløsteret i Randers. 1562 blev ægteparrets ben og gravstenen hentet til Rosenkrantzernes nye slægtskirke, Hornslet ved Rosenholm. ²³

22. Jensen 1951, s. 32; Jensen 1953, s. 165-166.1

23. Holsting 1981, s. 15-16; Rasmussen 1991 giver en oversigtlig redegørelse for Rosenkrantzernes historie set i relation til Rosenholm, hvor også de personer med relation til Skjern er inddraget.

Den nye altertavle i Skjern Kirke

Otte Nielsens søn, Erik Ottesen (ca. 1427-1503), overtog efter faderens død 1477 Bjørnholm, men nogle år før, i 1466, har han skrevet sig til Skjern, og det gør han flere gange i årene op mod sin død i 1503.²⁴ Han har på den tid muligvis boet på Skjern. Sønnen Niels Eriksen (død 1516) har vel også af og til opholdt sig på Skjern, men på gravstenen i Tirstrup Kirke omtales han som »miles de Byørnholm« (ridder til Bjørnholm) samt at han »in Valløf moritur« (døde på Vallø). Dette østsjællandske gods havde han erhvervet gennem giftermålet ca. 1485 med Birgitte Thott, som døde 1528 – mere end 10 år efter manden.²⁵ Hun boede da på Skjern. En særlig interesse for slægtskirken Tirstrup kom til udtryk, da hun i 1522 forsynede den med en ny altertavle, som kunsthistorikerne har tilskrevet Odense-mesteren Claus Berg. Predellaen er forsynet med hendes og mandens våben.²⁶ Den på det tidspunkt ca. 50 år gamle tavle, som med stor sandsynlighed var skænket til kirken af hendes mands farfar, er vel i forbindelse med udskiftningen bragt til Skjern og placeret enten i kirken eller i et kapel på »slottet«. Hun har imidlertid åbenbart også villet give Skjern Kirke en moderne tavle. Som det er omtalt i afsnit 2, står der stadig på kirkens alterbord en stor trefløjet altertavle fra ca. 1525 (fig. 4). Som på Tirstruptavlen har der også her været placeret våbener med relation til giveren. Desværre er predellaens maleri i dag meget fragmenteret. I midten har været afbildet Kristus som smertens-

Fig. 11. Den venstre del af predellaen på Den nye altertavle i Skjern Kirke. Af Rosenkrantzvåbenet er desværre blot få rester bevaret. Foto: JV 2010.

24. Barner 1874, s. D122, 186 og 200.

25. Heise 1882, s. 56.

26. Holsting 1981, s. 19.

mand.²⁷ Til venstre ses rester af to skaktavlede vesselhorn med et svunget hjælmlæde. Der må være tale om et Rosenkrantzvåben (fig. 11). Til højre har Birgittes Thottvåben, som på Tirstruptavlen, vel været placeret. Teoretisk kan også de nærmest følgende Rosenkrantzere, som optrådte som ejere af Skjern, komme på tale som givere. Men af flere årsager må denne mulighed forbigås.²⁸

I midterskabet ses Anna Selvtredje flankeret af helgenerne Nicolaus og Katarina af Siena. Identifikation af de to sidefigurer fremgik af beskrivelsen af tavlen i Danske Atlas 1768, hvor teksten, som dengang var synlig under figurerne, entydigt identificerer dem.²⁹ Man kan undre sig over den mærkværdige kombination af de søfarendes helgen Nicolaus, en oldkirkelig biskop fra Asien, og den dominikanske mystiker Katarina fra Italien. Hun døde 1380 i Rom og blev kanoniseret i 1461.³⁰ Hun optræder yderst sjældent afbildet i Danmark, og det har været en gåde, hvorfor hun er blevet udvalgt til at have en så fremtrædende placering på tavlen. En forklaring kan være, at Birgitte med valget af de to meget forskellige helgener har villet sætte et minde over sin mand, som kan have haft Nicolaus som navnehelgen og datteren Karen, som af i dag vel uransagelige grunde kan være opkaldt efter den ret ukendte italienske helgen. Familiære navnetraditioner kan naturligvis også have været medvirkende til navnevalget.

Karen, som vi ikke kender meget til, må være død før 1528. Dette år døde hendes moder, men inden havde hun ladet udføre en flot gravsten (fig. 12) i stil med den, som var lavet 1470 af Otte Nielsen til hans familie. Karen står i midten med langt udslået hår, flankeret af forældrene. Niels er i fuld rustning, hustruen i folderig klædning. Begge kvinder bærer rosenkranse for at vise deres kristelige sindelag. Det slyngede tekstbånd langs stenens kant indeholder et latinsk digt, som i dansk oversættelse lyder: »I det herrens år som skrives femten hundrede seksten dør på Vallø, men begraves i dette skrin ridder til Bjørnholm, hr. Niels Eriksen. Hu-

27. En ældre kopi malet på lærred – sikkert udført i begyndelsen af 1800-tallet – fandtes ifølge konserveringsrapport på Nationalmuseet ved Georg N. Kristiansen af 30. juli 1962 på loftet »for faa aar siden«. Den dækkede nu en kort årrække det oprindelige maleri, men er nu ophængt på kirkens vestvæg. Kopien må dog betragtes med stort forbehold. Den mangler desværre de to oprindelige våbenskjolde.

28. Henrik Nielsen døde ugift 1537: Heise 1882, s. 260-273, og den næste ejer Christoffer Nielsen (død 1561) var ligeledes ugift: Heise, 1882, s. 273-182.

29. Pontoppidan 1768, s. 662.

30. Attwater 1998, s. 123.

struen samt datteren ligger begravet hos ham. Enken Birgittes bedstefader var Absalon, faderen var ridder Oluf. Hun var også Katharinas moder. Mand, hustru, datter skal hvile i salig fred«. ³¹ Som det er omtalt ovenfor, er stenen nu placeret i Tirstrup Kirke. Men oprindeligt lå den i Gråbrødrenes kloster i Randers. Her havde Birgitte Thott altså også tænkt sig sit sidste hvilested. Men teksten på en af de fem berømte cirkulære mindetavler, som Niels og Birgittes søn Henrik Nielsen i 1535 lod udføre til op-hængning i Tirstrup Kirke til minde om sine forfædre, fortæller en anden historie. Denne tavle med Kristi Opstandelse som motiv er forsynet med randskriften, der overraskende afslører, at faderen og søsteren ligger begravet i Randers, men moderen i Skjern. ³² Da hun døde i 1528 har situationen omkring gråbrødrenes kloster i Randers været ret uoverskuelig. Reformationens røre var i fuld gang. ³³ Senere i århundredet blev stenen og de jordiske rester af ægtefællerne bragt til Tirstrup, så de kom til at ligge i samme grav, som Birgitte havde udtrykt det i skrift på stenen.

Fig. 12. Gravsten over Niels Eriksen Rosenkrantz og Birgitte Thott samt deres datter Karen. Stenen er udført efter faderens død 1516 og før hustruens død 1528. Den var oprindeligt placeret i gråbrødre-klosteret i Randers, men blev senere flyttet til Tirstrup Kirke. Tegning fra 1770 af Søren Abildgaard. Nationalmuseet.

31. Den latinske tekst: Jensen 1953, s. 176: den danske oversættelse: Holting 1981, s. 42.

32. Heise 1882, s. 77; den fulde tekst er citeret i Lichtenberg 1989, s. 311.

33. Heilesen (oversættelse) 1967, s. 54-56.

Sidefløjene på Skjerntavlen fremtræder med en i første øjekast uoverskuelig samling af skårne figurer. Øverst til venstre ses tre helgener: Maria Magdalene, Skt. Kristoffer og Skt. Peter, mens de tre til højre forestiller: Paulus, Skt. Katarina af Aleksandria og Skt. Jørgen og dragen. Pladsen nedenunder er optaget af fortællende scener – til venstre: Kongernes Tilbedelse, til højre: Mauritius og Den thebanske legion. De slanke søjler, der er anbragt omkring midtskabets hovedfigurer, krones af de fire jomfruhelgener: Katarina, Dorothea, Barbara og Margaretha. De malerier, som fløjenes bagsider var forsynet med, er desværre helt forsvundet. Men den vrimmel af meget forskelligartede helgener, som er bevaret – dog uden deres oprindelige farvepragt –, afspejler fint den udvikling, som fløjaltartavlerne gennemgik i de ca. 50 år, siden »den gamle tavle« blev lavet. Den havde et overskueligt og enkelt ikonografisk program. Tiden krævede nu, at man skulle holde rede på et langt større antal hellige personer med hver deres fantasifulde historie.

Det kan i dag være svært at gennemskue begrundelserne for valget af de enkelte helgener, som vel for en dels vedkommende kan skyldes fru Birgitte Thotts private ønsker. Om søndagen har hun fra sin imponerede bolig i engene syd for Nørreåen kunnet begive sig over broen til messen i den lille sognekirke (fig. 13), og fra sin faste plads har hun

Fig. 13. Skjern Kirke set mod nord, som Martin Borch kunne afbilde den i 1871. Det samme syn har Birgitte Thott næsten uændret kunnet møde på sin vej fra Skjern Slot til søndagsmessen i den lille kirke. Her blev hun begravet i 1528. Tegningens højde er 7,2 cm. Nationalmuseet.

kunnet glæde sig over tavlens mange strålende figurer. Hun levede i en turbulent tid. Seks år efter hendes død blev de katolske riter afskaffet ved lov. Men kirkens nye altertavle overlevede og vidner stadig om Rosenkrantzernes tid på *Skjern Slot*.

Sammenfatning

Den lille Skjern Kirke beliggende kort nord for Nørreå mellem Viborg og Randers var til slutningen af 1800-tallet forsynet med to senmiddelalderlige fløjalteralter. På alterbordet stod en stor tavle fra ca. 1525. På korets nordvæg hang en mindre fra ca. 1475. Den lille tavle kom 1891 til Viborg Stiftsmuseum, hvor den straks blev placeret i udstillingen. Våbenskjolde for familierne Krognos og Rosenkrantz på den lille tavles sidefløje afslører, at givnerne må være Otte Nielsen Rosenkrantz (ca. 1395-1477) og hustruen Else Krognos (ca. 1380-1470). I den ældre litteratur om Skjern Kirke og Skjern Slot nævnes det ofte, at tavlen oprindelig har haft sin plads i borgkapellet på hovedgården »Skjern Slot«, som lå i engene syn for Nørreå med udsigt til kirken mod nord. I dag ligger det gamle herresæde hen som et græsklædt voldsted. Et nu næsten forsvundet billede af Kristi Fødsel på en af tavlens sidefløje har som en del af scenen vist et borganlæg. Motivet er før en næsten total afskalning blev tegnet af arkitekten Martin Borch (1852-1937). Hans tegning er ofte gengivet i litteraturen med angivelsen, at man her havde en kunstnerisk fremstilling af Skjern Slot.

Det viser sig nu, at tavlen sikkert oprindelig er blevet udført til en helt anden kirke, nemlig Tirstrup Kirke beliggende sydligt på Djursland. Denne kirke havde ægteparret ladet opføre 1465 nær deres hovedgård Bjørnholm, der lå et par kilometer borte. Så det malede borgmotiv på tavlen skal nærmere knyttes til dette herresæde, hvis det overhovedet er rimeligt at tale om, at maleren har taget udgangspunkt i det konkrete byggeri.

Otte Nielsens sønnesøn, Niels Eriksen (død 1516) var gift med Birgitte Thott (død 1528). Hun skænkede 1522 en ny altertavle til Tirstrup Kirke, og i den anledning er den gamle tavle fra ca. 1475 vel bragt til Skjern. Hun opholdt sig nu ofte på hovedgården »Skjern Slot«, og omkring 1525 har hun også til kirken her foræret en ny altertavle. Det er den, der stadig er placeret på kirkens alter.

Den her givne tolkning af altertavlernes placering og giverforhold bygger for en stor dels vedkommende på de mere eller mindre velbevarede våbenskjolde, som stadig ses på de bevarede tavler.

Summary

Skjern Church, a small church located north of the Nørreå stream between Viborg and Randers, contained two late medieval wing altarpieces until the end of the nineteenth century. On the altar table was a large altarpiece from c. 1525. On the north wall of the choir hung a smaller one from c. 1475. The small altarpiece was given to Viborg Museum in 1891 and immediately placed in the exhibition. The coats of arms for the Krognos and Rosenkrantz families on the side wing of the small altarpiece identify the contributors as Otte Nielsen Rosenkrantz (c. 1395-1477) and his wife Else Krognos (c. 1380-1470). The ancient literature on Skjern Church and Skjern Castle often mentions that the piece was originally in the castle chapel on manor called »Skjern Castle«, which was located in the meadow south of the Nørreå stream, with a view of the church towards the north. Today, all that remains of the old manor are grassy earthworks. On one of the side wings of the altarpiece, a picture of Christ's birth, now almost gone, displayed a fortress in its scene. Before almost completely peeling off, the motif was drawn by the architect Martin Borch (1852-1937). His drawing is often reproduced in the literature, accompanied by text indicating that this was an artistic rendition of Skjern Castle.

It is now clear that the altarpiece was originally made for an entirely different church, Tirstrup Church located on southern Djursland. The couple had the church built in 1465 near their manor called Bjørnholm, located a couple of kilometres away. So the painted fortress motif on the altarpiece should rather be linked to this manor – if it is at all reasonable to suggest that the painter based his work on the actual building.

Otte Nielsen's grandchild, Niels Eriksen (d. 1516) was married to Birgitte Thott (d. 1528). She donated a new altarpiece to Tirstrup Church in 1522, and on this occasion the old altarpiece from c. 1475 was probably brought to Skjern. She often stayed at »Skjern Castle« at this point, and around 1525 she also donated a new altarpiece to the church there. It is the one still in place on the church altar.

These interpretations of the location, dating and donation conditions of the altarpieces are mostly based on the more or less well-preserved coats of arms still located on the preserved altarpieces.

Litteratur

Adamsen, Christian og Vivi Jensen, *Danske præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807. Nord- og Østjylland*, Højbjerg 1996.
Attwater, Donald, *Helgenleksikon*, 2. udg. København 1998.

- Bach, Elin Ryder Høgholm, *Danske Slotte og Herregaarde. Ny Samling*, bd. 3, København 1940, s. 105-109.
- Barner, Konrad, *Familien Rosenkrantz's Histori, I, Fra de ældste Tider til Begyndelsen af det 16de Aarhundrede*, København 1874.
- Bertelsen, Thomas, »Værkstedstradition, mesterrelation og bygherre«, *hikuin* 30, 2003, s. 7-24.
- Plathe, Sissel F. og Jens Bruun, *Danmarks Middelalderlige Altertavler*, Odense 2010.
- Bøgh, Anders, »De to bud ifølge hr. Erik Ottesen Rosenkrantz«, *Mentalitet & historie. Om fortidige forestillingsverdener* (red. Charlotte Appel, Peter Henningsen og Niels Hybel), Ebeltoft 2002, s. 11-24.
- Bøgh, Anders og Carsten Porskrog Rasmussen, »Skjern – storgods og magtcenter fra middelalder til renæssance«, *Kuml* 2010, s. 179-211.
- Den jydsk Slægt Borch. Skjern-Borcherne*, Vinderup 1940.
- Heilesen, Henning (oversættelse), *Krøniken om Graabrødrenes fordrielse fra deres klostre i Danmark*, København 1967.
- Heise, A., *Familien Rosenkrantz's Historie, II, Erik Ottesen Rosenkrantz's Efterkommere c.1500-1550*, København 1882.
- Kock, Jan, »Skjern Slots Voldsted«, *Viborg Bogen* 2003, s. 24-31.
- Kock, Jan og Mette Svart Kristiansen, »Skjern Slot. En undersøgelse af en borg og dens omgivelser gennem middelalder og renæssance«, *Kuml* 2010, s. 129-177.
- Holsting, Stig, *Tirstrup Kirke og Rosenkrantz'erne på Bjørnholm*, Grenaa 1981.
- Jensen, Chr. Axel, *Danske adelige Gravsten. Tekstbind I. Tiden 1470-1570*, København 1951.
- Jensen, Chr. Axel, *Danske adelige Gravsten. Tekstbind II. Tiden 1570-1600*, København 1953.
- Lichtenberg, Hanne Honnens de, *Tro ~ håb & forføngelighed. Kunstneriske udtryksformer i 1500-tallets Danmark*, København 1989.
- Pontoppidan, Erich, *Den danske Atlas*, bd. 4, København 1768.
- Poulsen, Ejnar, »Om Skjern Slot og gods«, *Fra Viborg Amt* 1955, s. 5-48.
- Rasmussen, Carsten Porskrog, »Rosenkrantz-slægten og Rosenholm«, *Rosenholm* (red. Frits Nicolaisen), Randers 1991, s. 39-70.
- Trap, J.P., *Danmark. Viborg Amt*, 5. udg., København 1962.
- Villadsen, V.: Borch, Martin, *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udgave, København 1979, s. 356-57.

Utrykte kilder

Martin Borch: *Gammelskjern*, manuskript fra 1927, Nationalmuseet.

* I forbindelse med artiklens udarbejdelse har en række kolleger ydet værdifuld hjælp med afklaring af en række spørgsmål. Her skal nævnes: Jens Bruun, Jesper Hjerminde, Sissel F. Plathe, Knud Prange, Carsten Porskrog Rasmussen.